

КОНЦЕПТ «МАТИ» У МОВОТВОРЧОСТІ Б. АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА

Асмаковська Г. Г.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Криворізький державний педагогічний університет

пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

orcid.org/0000-0003-1494-2536

gannaglebivna@kdpu.edu.ua

Ключові слова: *концепт, мати, концептуальна картина світу, мовна картина світу, етнокультура, національно-культурна ідентичність, індивідуально-авторська інтерпретація, твори Б. Антоненка-Давидовича.*

У статті йдеться про особливості індивідуально-авторської репрезентації концепту МАТИ у творчому доробку Б. Антоненка-Давидовича, окресленого як один із головних концептів культурного та духовного життя народу, наскрізно втіленого в українській етнокультурі. Акцентовано на посиленні інтересу сучасної української лінгвістики до когнітивного аспекту дослідження мови у зв'язку з вивченням концептуальної картини світу крізь призму української літературної традиції. З'ясовано, яким чином мова інтерпретує світ, реалізуючи ментальні особливості нації та систему її цінностей. У науковій розвідці відзначено, що важливим і необхідним завданням є формування якомога повнішого уявлення про мовну картину світу українців, оприявлену в образі матері, що дає змогу говорити про українську національно-культурну ідентичність. Продемонстровано, що досліджуваний концепт постає як макроутворення, багатовимірна ментальна одиниця з багаторівневою динамічною структурою, виступає смисловим конструктором людської свідомості, який зберігає інформацію про фрагменти життя матерів, їхні стосунки з дітьми, родинні зв'язки тощо.

Визначено, що контекстуальне функціонування концепту МАТИ у прозових текстах митця засвідчує гармонійно-витончене, виважене поєднання авторської художньої реалізації концепту зі світоглядними орієнтаціями українського етносу. Описано та проаналізовано семантику мовних засобів, що утворюють ядро та периферію концепту з подальшим процесом когнітивної інтерпретації. Надано огляд типів семантичних компонентів, або смислових репрезентацій, цього концепту й окреслено наукову перспективу його дослідження в різних жанрах української художньої літератури.

Охарактеризовано змістовий потенціал концепту МАТИ, розширений епітетами, метафорами, образами-символами, що здійснюють сугестивний вплив на читача, а використання цих засобів зумовлено їхньою здатністю виступати інструментом пізнання об'єкта та його подальшої художньої реалізації. Проілюстровано особливості лінгвофілософського та художньо-естетичного втілення емоційно-особистісних якостей, психофізичних станів, культурно орієнтованих поведінкових тактик різних персонажів, через які, зокрема, репрезентовано концепт МАТИ в семантичному просторі прози Б. Антоненка-Давидовича.

THE CONCEPT OF “MOTHER” IN LANGUAGE CREATION OF B. ANTONENKO-DAVYDOVYCH

Asmakovska G. H.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Gagarin ave., 54, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1494-2536
gannaglebivna@gmail.com*

Key words: *concept, mother, conceptual picture of world, linguistic picture of world, ethnoculture, national-cultural identity, individual author's interpretation, B. Antonenko-Davydovych's works.*

The article deals with the peculiarities of the individual and authorial representation of the MOTHER concept in the creative work of B. Antonenko-Davydovych, outlined as one of the main concepts of the cultural and spiritual life of the people, thoroughly embodied in Ukrainian ethnoculture. Emphasis is placed on increasing the interest of modern Ukrainian linguistics in the cognitive aspect of language research in connection with the study of the conceptual picture of the world through the prism of the Ukrainian literary tradition. It is clarified how the language interprets the world, realizing the mental features of the nation and its system of values. In scientific research, it was noted that an important and necessary task is the formation of as complete a picture as possible of the linguistic picture of the world of Ukrainians, manifested in the image of the mother, which makes it possible to talk about the national and cultural identity of Ukrainians. It is demonstrated that the researched concept appears as a macroformation, a multidimensional mental unit with a multilevel dynamic structure, acts as a semantic construct of human consciousness, which stores information about certain fragments of mothers' lives, their relationships with children, family ties, etc.

It was determined that the contextual functioning of the MOTHER concept in the artist's prose texts testifies to a harmoniously refined, balanced combination of the author's artistic realization of the concept with the worldview orientations of the Ukrainian ethnic group. The semantics of linguistic means forming the core and periphery of the concept with the further process of cognitive interpretation were described and analyzed. An overview of the types of semantic components, or semantic representations, of this concept was provided and the scientific perspective of its research in various genres of Ukrainian fiction was outlined. The content potential of the MOTHER concept was characterized, expanded by epithets, metaphors, images-symbols that exert a certain suggestive influence on the reader, and the use of these means is determined by their ability to act as a tool for object recognition and its further artistic embodiment. The peculiarities of the linguistic-philosophical and artistic-aesthetic embodiment of emotional-personal qualities, psychophysical states, culturally oriented behavioral tactics of various characters were illustrated, through which the concept of MOTHER is particularly represented in the semantic space of B. Antonenko-Davydovych's prose.

Постановка проблеми. Важливою ознакою філологічної науки XXI ст. є тенденція до осмислення феноменів мови та культури в концептуальній парадигмі, адже саме концепти уможливають вивчення особливостей національного світобачення, вказують на ціннісне ставлення лінгвоспільноти до відповідного культурного явища. Це стимулює науковців досліджувати кон-

цепти крізь призму перцептивного, когнітивного, культурного досвіду мовносія, з урахуванням його знань, досвіду, ціннісно-вольової та морально-етичної характеристики, а також отриманого вербального досвіду. Такий підхід визначає шляхи осмислення мови як «способу організації, передачі знань, уявлень людини про світ, а мовної картини світу – у нерозривному зв'язку з концеп-

туальною картиною світу, позамовною дійсністю та культурою народу, що дає змогу проникнути у глибини національного способу мислення» [1, с. 298].

Способи вербалізації тих чи тих концептів у художньому просторі є, як відомо, результатом творчої уяви митця, його внутрішніх мотивів, зовнішніх впливів, психоемоційного стану, етнокультурної та расової приналежності, відповідно до яких автор конструює нову реальність, художні образи тощо. За таких умов можемо стверджувати, що «творіння автора» – літературний твір – відображає передусім особливості авторського світобачення, а сформовані впродовж тривалого періоду ціннісні орієнтири національної культури доповнюються письменницькими світоглядними позиціями, естетичними й морально-етичними ідеалами, політичними чи релігійними вподобаннями тощо. У такий спосіб актуалізуються ментально-культурні значення та смисли, уже почасти відомі читачеві, які, проте, розширюють його концептуальну картину світу. Інакше кажучи, автор надає концепту індивідуального звучання, посилює його змістову площину, відмінну від загальномовної. Тому дослідження кожного окремого концепту авторської художньої системи оприявлює загальнокультурні універсалиї через мовні одиниці з урахуванням структури людського знання, ментальних процесів та індивідуально-авторських пошуків.

Теоретичне підґрунтя для вивчення поняття «концепт» як культурної, когнітивної універсалиї закладено у працях М. Алефіренка, А. Вежбицької, Н. Венжинович, С. Жайворонка, І. Голубовської, В. Кононенка, З. Коцюби, Ж. Краснобаєвої-Чорної, М. Полюжина, О. Селіванової, Н. Шарманової й інших науковців [1; 2]. У сфері словесно-художньої творчості концепт вивчали С. Бартіш, К. Білобровська, Т. Вільчинська, К. Голобородько, О. Забуранна, О. Задорожна, Ж. Колоїз, В. Кононенко, Т. Космеда, Л. Кравець, М. Марусяк, А. Саїк, М. Скаб, Н. Совтис, О. Цапок, С. Шуляк та інші [3–7]. Отже, як засвідчує аналіз наукових джерел, до висвітлення питань про концепти та концептуальну картину світу повсякчас виявляють посилений інтерес як мовознавці, так і літературознавці, що надає широке поле діяльності для вирішення дослідницької проблеми, заявленої в нашій науковій розвідці.

Концепт *МАТИ*, актуалізований у межах творчого доробку Б. Антоненка-Давидовича, донині так і не став об'єктом спеціального наукового зацікавлення. Уважаємо, що дослідження концептів у зв'язку з індивідуально-авторською картиною світу залишається важливим і актуальним завданням мовно-літературної царини, зумовленим недостатністю та необхідністю вивчення вербалізації цього концепту як складника укра-

їнської мовної картини світу, що репрезентує національно-культурну ідентичність етносу крізь призму авторського тексту та засвідчує об'єктивацію в мовотворчості письменника уявлень, знань людини про важливі феномени культури.

Мета наукової статті полягає у виявленні структури концепту *МАТИ*, особливостей його семантичного наповнення й індивідуально-авторської інтерпретації. Для досягнення окресленої мети передбачено розв'язання таких завдань: 1) узагальнити теоретичні положення про «концепт», зважаючи на когнітивний, культурологічний, лінгвістичний і літературознавчий підходи; 2) виявити специфіку репрезентації концепту *МАТИ* в художніх текстах Б. Антоненка-Давидовича; 3) дослідити особливості вербалізації зовнішнього вигляду та поведінки матері в мовотворчості автора; 4) простежити особливості метафоризації концепту *МАТИ* у світоглядній палітрі митця.

Об'єкт дослідження – концепт *МАТИ* як складник української концептуальної картини світу.

Предметом аналізу є структура та семантика концепту *МАТИ*, його ціннісно-смісловне наповнення, особливості репрезентації у творчій манері Б. Антоненка-Давидовича.

Джерельною базою стали текстові фрагменти, виокремлені шляхом суцільної вибірки із прози автора («Слово матері» [8], «За ширмою» [9]).

Виклад основного матеріалу дослідження. Постаті матері у творчості Б. Антоненка-Давидовича відведено одне із центральних місць, а жіночі образи, що втілюють образ матері, формують ядро й периферію відповідного концепту. На думку М. Скаб, «до змісту концепту потрібно йти від семантики, яку, однак, треба змодельовати так, щоб не залишити поза увагою різні її аспекти» [6, с. 51]. Тому ключовими етапами вивчення концепту *МАТИ* є «побудова поля, аналіз і опис семантики мовних засобів, що входять у номінативне поле концепту, когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, що формують концепт як ментальну одиницю тощо» [10, с. 60]. У лексикографічних працях зазначено, що *мати* – це «1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила. // Жінка, що має або мала дитину; Про що-небудь дуже близьке, рідне. <...> 2. Самиця стосовно своїх малят» [11, с. 514]. Словникова дефініція, як відомо, дає лише загальне уявлення про значення слова (чи поняття), що спонукає науковців здійснювати аналіз різних концептів, виділяючи так зване ядро й периферію. Як зазначає А. Саїк, функціонування концепту в різноманітних контекстах, вплив на нього світоглядної системи етносу детермінує його зміст [7, с. 117]. Узагальнення теоретичних напрацювань з теми дослідження й інтерпретація фактичного матеріалу дають підстави стверджу-

вати, що мовно-психологічні засади розкриття образу-архетипу матері потребують наукових пошуків, що виходить за межі мовного аналізу.

Концепт *МАТИ* вживається Б. Антоненком-Давидовичем для створення художнього твору і стає інтелектуальним стрижнем, центровим компонентом в утворенні метафор і символів загалом, адже концепти найчастіше виявляються на рівні саме символів, витворюючи вишукану структуру тексту. У цій структурі концепт є складною надбудовою, синтезом індивідуально-авторського розуміння із традицією його національного вживання, а також із загальнолюдською, первісно міфологічною моделлю світу [3, с. 91].

У творчому доробку Б. Антоненка-Давидовича концепт *МАТИ* представлений досить виразно та яскраво. У семантичній структурі лексичного значення слова *мати* можемо виокремити декілька семантичних компонентів (далі – СК), або смислових репрезентацій (М. Марусяк, А. Саїк [5; 7]).

СК «та, що народжує, дає життя, виховує, оберігає, уособлення затишку й тепла». У межах семантичного наповнення лексеми *мати* фіксуємо і смислово реалізацію відповідного концепту «та, що народжує, дає життя», представлену в оповіданні «Слово матері»: «Збентежений і вражений, оглянувся я довкола і побачив *колиску*, прив'язану до сволака, якої в нашій хаті досі не було. Я здивовано зазирнув у неї здала, коли це раптом там щось чмигнуло й заверещало. Це була моя сестричка, яку *мати породила* вчора, після чого й занедужала так» [8]. Наведена текстова ілюстрація репрезентує біологічну властивість жінки народжувати дітей, що в народній традиції вважають її призначенням на землі, природним даром, закладеним у фізіологічні можливості жіночого організму. Відповідно звертаємо увагу на лексеми-актуалізатори, а саме: *породила*, що акцентує на тих діях, які виконує жінка під час пологів (після завершення цього процесу її називають породіллею); *коліска*, що являє собою особливе, сакральне місце, де починається життя кожної людини, тому й символізує новонароджену істоту, її перші кроки в цьому світі.

Натомість у романі «За ширмою» сюжетна лінія не передбачає народження дітей у матері головного персонажа, адже читач знайомиться з нею у зрілому віці і всі події, які так чи так демонструють поведінку матері, її життя в родині, виконання материнської ролі, спостерігаємо крізь призму спогадів її сина, її переживань і роздумів про власну долю. Наприклад, в одному з епізодів думки дорослого чоловіка, у якого підрастає син, досвідченого лікаря, демонструють суспільні уявлення про материнську любов, яку автор зумисне підкреслює атрибутивним компонентом *свята*, а також здатність до самопожертви, самовідда-

ність: «*Як і багато інших, він ще з дитинства звик вважати, що матері за якимось прадавнім неписаним законом повинні любити своїх дітей, віддавати їм усе своє життя, відмовляти собі в усьому задля дітей, заглядати їм в очі з тою святою материнною любов'ю, яку діти звичайно не цінують, яка часто надокучає їм, навіть драгує <...>*» [9].

Образ матері залишається в дитячих спогадах на все життя, тому особливо емоційними постають у канві художнього тексту фрагменти минулого, пов'язані з материнською ласкою, забавлянням дитини, пестощами, лагідними дотиками, які колись заспокоювали й надавали почуття захищеності й затишку. Наведемо відповідний уривок: «*Олександр Іванович не бачив через ширму, але до дрібниць уявляв усю дальшу сцену. Колись давно-давно так потішала мати і його, і це так само враз заспокоювало Олександра Івановича, як тепер його Васю. Мати помалу загинає до крихітної рожевої долоньки малюсінькі пальчики, починаючи з мізинця, і над кожним пестливо примовляє <...> і йому раптом захотілося вискочити з свого захоронку, кинутись до матері і, як колись у дитинстві, уткнути свою голову в її коліна. Щоб нічого не бачити й не чути. Лиш – материну теплу руку, що ніжно пестить його по голові. Лиш чути її тихий голос*» [9].

2. СК «мати – найрідніша людина». Любов до матері у смисловому навантаженні творів Б. Антоненка-Давидовича наявна в багатьох текстових фрагментах, де її постать оцінено як людину, що дається тільки раз і на все життя, а її втрату вважають непоправним лихом, як власне й для жінки втрата дітей є найстрашнішим горем. Наприклад: «*Я був тоді в батьків одинак, то чи ж дивно, що матері на саму думку про розлуку зі мною серце розривалося*» [8]. Власне *мама*, як найрідніша людина у світі, для більшості людей викликає приємні асоціації, особливо затребуваними є в ситуаціях спілкування між рідними зменшувально-пестливі форми, як-от: *мамуся, мамочка, матуся*, про що свідчить така текстова ілюстрація: «*Як давно я не називав її так!*» – *журно подумав Олександр Іванович, вдивляючись у материне лице, що від слова «мамочка» одразу зяясніло, наче помолодило, і її сумні очі нараз огріли його таким лагідним, люблячим поглядом, аж йому захотілось, як колись у далекому дитинстві, міцно обійняти її і поцілувати*» [9].

3. СК «мати – найвищий авторитет». Проаналізований текстовий матеріал свідчить про те, що особі матері надається, окрім особливого статусу в житті дитини, також й уявлення про сильну й непохитну у власних переконаннях людину, наділену великим життєвим досвідом, який, за народною мораллю, має перейняти дитина. Наприклад:

«*Нашим дітям часто бракує належної пошани до батьків, що вони не слухаються і слово матері вже мають за ніщо*» [8]; «*Починаючи сам ніяковіти під тим, сповненням докору, образи й болю, материним поглядом*» [8]. Відповідно й реакція матері на неправильну поведінку сина описана Б. Антоненком-Давидовичем досить експресивною, зважаючи на всі аспекти невербального вираження переляку та здивування: «*Матері аж рогач випав з рук. Вона схопилась рукою за щоку й широко розкритими, переляканими очима дивилась на мене. Наче перед нею стояв не я, а якийсь ошуканець, що спритно начепив на гімназичну форму дорогий дитячий образ її сина*» [8]. Іdealізм матері передається її дітям шляхом виховання, заучування визначених морально-етичних принципів, які переймає наступне покоління і надалі сповідує чи не сповідує, здійснюючи певні вчинки, обираючи власну життєву дорогу: «*Це ж вона, моя покійна мати, сказала колись мені, як свій заповіт: з панями не водись, з багатими не знайся <...> Як же я міг переступити через її останнє святе слово? <...>*» [8].

4. СК «мати – цілий світ». Для немовляти матір постає як уособлення багатогранного, цікавого світу, у який воно народилося й має пристосовуватися, розвиватися, пізнавати його. У зрілому віці така психологічна прив'язаність трансформується в інший тип стосунків, однак дитячі переживання можуть «виринати» як окремі гешталти, супроводжувані емоційними реакціями, різноманітними за характером, як-от: «*Перед Олександром Івановичем лежала розгорнута книга, але думки його були – за ширмою. І якесь дивне мішане почуття – чи то заздроців до щирої, безпосередньої радості малого, чи то ревноців, що син у своїй біді побіг не до нього, а до баби, чи жалю за чимось неповторним, втраченим не знати де й коли, – поволі опанувало його. А за ширмою знову лагідно примовляла мати*» [9]. Екзистенційні моделі особистості крізь призму почуттів до матері Б. Антоненко-Давидович майстерно прописує в момент усвідомлення головним героєм твору смертельної хвороби в дорогої людини, що у свідомості сина набуває всесвітніх масштабів. Наприклад: «*Але це була його мати, мати, що жила з ним поруч, яку він бачив щодня, мати, яка перед його очима марніла, сохла, згасала, а він нічого того не помічав! Не помічав – і як лікар, і як син <...>*» [9].

5. СК «мати – совість, милосердя, справедливість, здатність до самопожертви». Окремі морально-етичні категорії відтворені як особистісні риси матері головного персонажа Олександра Івановича. Автор надає цій хворій, знесиленій і морально, і фізично, жінці силу духу протистояти викликам долі, виконуючи материнську місію

попри всі негаразди. Одарка жаліє сина, береже його від негативних переживань, повсякчас даруючи свою любов самовіддано, без нарікань: «*Ну, де ж там старій докучати синові своїми недугами, коли він приходить з тої лікарні такий часом стомлений, що аж жаль бере на нього дивитись*» [9]. Жінка, не жаліючи власне здоров'я, ігноруючи особистий добробут, намагалася поліпшити життя сина, пожертвувати всім заради його блага, а саме: «*Лише тепер він дізнався, що мати ходила по людях проти білизну, білиту стіни й мити підлоги. Навесні вона копала, як дівка-наймичка, городи, а взимку часто навіть рубала дрова <...>*» [9]. Як бачимо з наведеного фрагмента, не вся робота була під силу матері: наймачками зазвичай уважають молодих дівчат, а рубати дрова, очевидно, є здебільшого чоловічою важкою фізичною працею.

Милосердя закладено в життєві позиції жінки-матері через її ставлення не лише до власних дітей, онуків, родини загалом, але й у зв'язку зі світом природи, ставленням до тварин, про що свідчать стосунки Одарки з однооким, занехаяним, бездомним псом. Наприклад: «*Мені жаль її, Саику. Вона ж бо така нещасна! – тихо промовила мати й повагом підвелась від землі*» [9].

6. СК «мати – берегиня роду, звичаїв, традицій». Низка прикладів із проаналізованих творів митця вказує на функціональну позицію матері як оберега для родини, коли її сприймають захисницею сімейного вогнища й давніх традицій. Наприклад: «*Мати була старосвітська жінка, міцно держалась старовини й боялась усякої новизни, а надто всього «городського». Город, де повнісінько панства й усяких пройдисвітів та злодіїв, видавався їй проклятим місцем*» [8] тощо.

7. СК «мати – турбота і піклування». Досить поширеними у творах Б. Антоненка-Давидовича є контексти, у яких оприявлено ототожнення матері з такими духовно-моральними категоріями, як доброта, турбота, любов. Очевидно, що названі реалії є загальнолюдськими універсаліями, однак текстове оточення надає їм індивідуально-авторських рис. Наприклад: «*Захворіла – треба лежати; без тебе все зробиться, – буркнув він, не криючи свого невдоволення. – Так ти ж знову підеш голодний <...> – ніби виправдовуючись, промовила мати й важко зітхнула*» [9]; «*Колись у Переяславі вона мала навіть свою корову, пила того молочка досхочу, ще й добрим людям давала. Але корову довелось продати, коли сини подались учитись до Києва й Москви*» [9]. Автор майстерно демонструє надзвичайну самовідданість матері власним дітям, звертаючи увагу читачів на синівську байдужість, його споживацьку натуру: «*А згодом забув і про це пальто, як забув уже про модельні черевики, а ще раніше забулися дитячі*

цяцьки, гарячі материні пиріжки з м'ясом, що були так давно-давно, ще на світанку життя <...>» [9].

8. СК «мати – працювистість». Варто зауважити, що з описаними вище семами безпосередньо пов'язано поняття «праця», адже сільська українська жінка не уявляла свого життя без клопотів по господарству, цього вимагала й потреба в забезпеченні родини. Наприклад: *«Річ у тім, що мати Олександра Івановича, яка звичайно куховарила в домі, відколи переїхала до них з України, з учорашнього вечора лежала в ліжку з приступом малярії, і тому сніданок мусила готувати дружина»* [9]; *«Працювала все своє життя, щоб спочити по-справжньому тільки в цьому вагоні серед випадкових, чужих людей <...> А її поневіряння вже тут, в Узбекистані, в моїй недоладній сім'ї, де вона відбувалась за всіх, а жила – за ширмою! <...>»* [9] тощо.

9. СК «мати – земля, рідний край». Образ матері у творчості письменника співвідноситься з образом рідної землі, Батьківщини, до якої завжди повертаються думки, спогади, особливо у зрілому чи літньому віці, тому для автора важливо було вербалізувати духовне прагнення людини бути похованою на власній землі. Наприклад: *«Таж у Києві є прекрасні хірурги й усі клінічні умови! А головне, якщо мати помре, то він принаймні поховає її в рідну землю, як того, хоч і не каже, та – він добре знає – хоче його мати. Якщо вже судитиметься так, то він одвезе її тіло до милого їй Переяслава і поховає її на цвинтарі поряд з батьком <...>»* [9]; *«Ні, вона їде з сином на ту далеку, святую землю, де вона народилася, де сплять вічним сном її батьки й прадіди, де годиться і їй схилити свою голову <...>»* [9].

Ностальгію й відверті страждання від розлуки з рідною домівкою втілено в перцептивних образах-спогадах про криничну воду, річкові багатства рідного краю, а саме: *«Ох, якби хто водички приніс напитися! У роті все пересохло, така спрага! Та ще якби не тутешньої, каламутної, а нашої – криничної води або ще з Трубайла, з Альти чи з Дніпра самого напитися!.. Пила б вона, пила ту воду рідної землі і не могла б напитися. І від тої чистої, прозорій, холодній води повернувся б до неї і сили»* [9].

10. СК «мати – духовне наставництво, віра в Бога». Образи жінок-матерів в авторській інтерпретації Б. Антоненка-Давидовича розкрито, зокрема, й у зв'язку із християнськими цінностями, поняттям віри. Місія матері в житті дитини розширюється від власне біологічної функційної закономірності до надважливої сутності – бути наставницею власній дитині, прикладом для наслідування, орієнтиром на шляху до Бога тощо. Наприклад: *«От тільки щодо церкви вони не*

зійшлись трохи: батькові було байдуже – чи є та церква, чи нема, а мати не пропускала жодної неділі, щоб не піти на службу боже. Навертала вона до церкви й мене, і я часто бачив, як зворушували її в церкві малозрозумілі божественні слова з «святого письма»» [9].

Покірність власній долі пронизують образи жінок-матерів, яким у уста вкладено сумлінна терплячість й сила волі, уміння сприймати своє життя таким, яким воно є, а саме: *«Так, мати ні на що не скаржилася. Ніколи не нарікала вона на свою долю. А коли доля, що одних чомусь пестить, а інших несправедливо обминає своєю ласкою, підсувала їй нове горе, нову біду, вона тільки журно казала: «Так судилося <...>», «Не так сталося, як гадалось <...>». Із дивовижною покорою несла далі до невідомої мети своє горе, свою любов, своє надламане сиротливе життя <...>»* [9].

Окремих зауваг заслуговують дихотомії «мати – дитина», «мати – батько», «мати – невістка», «мати – мачуха», які представлені у творах Б. Антоненка-Давидовича досить широко, мають різноманітні вияви і почасти проілюстровано попередньо в розгляді семантичних компонентів концепту МАТИ. Наприклад, непрості стосунки матері й сина репрезентовано в таких контекстах: *«Олександр Іванович хотів знову викликати в собі обурення, та, коли погляд матері дійшов йому до самого дна душі, він, ніяковіючи, почув, що більше не може обурюватись»* [9]; *«<...> він почав придивлятися до матері й став з нею помітно лагідніше обходитись. Йому було жаль старої, самотності і туги якої він уперше тоді побачив»* [9]; *«Чи вам ваша мати ніколи не скаржилася на свої недуги? Чи ви самі не помічали, що з вашою матір'ю негаразд? <...>»* [9]; *«Ці ледве чути сказані слова пролунали йому, як грізний вирок. Вирок – не лікареві Постоловському, що прогледів у хворої рак, а – синові, Саишкові, що не помічав, як коло нього згасало життя його матері <...>»* [9].

Образ батька як старшого в родині, виконавця всіх необхідних обрядів, пов'язаний із забезпечення порядку в сім'ї, її матеріальних благ, тому він доповнює концепт МАТИ семами «покірність», «поступливість» і водночас «розсудливість», «мудрість», «почуття власної гідності». У традиційній культурі українців чоловік (батько) і жінка (мати) постають пов'язаними одне з одним як побутовими реаліями, так і духовно-моральним нормами, як-от: *«Такою ж була і моя мати, яку батько взяв із бідного, але гордого роду. В усьому вона була до пари, не дорікала, коли випадали нестатки, і не пишалася, коли в хаті заводилася яка зайва копійчина. Була розсудлива, не по літах поважна і статечна»* [8]; *«Набідкалась, напла-*

калась мати, та хоч як їй гірко було, а мусила скоритись: *батько – голова сім'ї, споконвіку так заведено*» [9] тощо.

Майстерно зіставлені у творах автора образи невістки та свекрухи, які не ладнають, стосунки їхні не склалися, зважаючи на ментальну й культурну прірву, національну приналежність. У романі «За ширмою» невістка Одарки, матері головного персонажа, постає перед читачем зніженою, міською жінкою, з якою її син познайомився в Москві. Для молоді дружини поважного лікаря є чужими українські родинні цінності, вона не тяжіє до праці, байдужа до власного сина, вболіває за матеріальні блага більше, ніж за благополуччя рідних людей. Наприклад: *«А надто ця неможлива свекруха, його мати! Ніна Олександрівна звертається до неї принципово тільки на ім'я та по батькові, навмисно, як здається Олександрові Івановичу, підкреслюючи надто вже чіткою вимовою її досить-таки простецьке, так би мовити, плебейське ім'я – Одарка. З нею Ніні Олександрівні доводиться ділити й господарчі турботи, в яких вона бере на себе організаційну частину, а виконання лишає свекрусі»* [9]; *«Вона ж бо – свекруха; так уже повелось на світі, що свекрух не дуже люблять невістки; так і Сашкові ж з нею не з медом! Він мовчить, нічого не скаже матері, – таїть у собі, та мати все бачить, усе чує <...> Не любить невістка її сина; ой не любить вона її Сашка!»* [9].

Свекруха, попри всі негаразди та примхи невістки, проявляє материнську мудрість, накопичену роками, не бажає нікому зла: *«Хоч і потерпілася стара від неї, не приведи, Господи, нікому такого зазнати, та не зичила вона невістці лиха. Ні, ні! Хай обмине її лиха година, хай живе вона в злагоді та любові з її Сашком і хай не затьмаряться їм їхні літа без неї. Бо таки, хоч яка не є там, а все ж – мати його дитини і жінка йому. Хай!.. І стара приязно посміхнулася наостанку й невістці. Живіть з миром, будьте щасливі всі!»* [9].

В оповіданні «Слово матері» Б. Антоненко-Давидович уводить у сюжетну лінію образ мачухи як простої жінки, яка з добротою ставиться до осиротілих дітей, дбає про них. Наприклад: *«Мачуха була з простих, видати, незлостива, сумирна жінка, сама вже вдова. Дітей у неї не було, тим-то ми з Настею не мали причини ремствувати, що вона, обділяючи, кривдить нас. Та й батько, якби дізнався, не потерпів би того. Як і мати колись, вона пильнувала, щоб на мені була чиста та ціла одежа, щоб не був голодний, не скажу, щоб і сварила коли вона мене, хоч і бувало за що. Та все ж заступити мені рідної матері вона не могла»* [8]; *«Я ж з першого дня дивився на мачуху вовкувате й через неї не держався дому.*

Я не міг їй простити, що вона посіла в нашій сім'ї те святе місце, яке могло належати тільки матері» [8]. Інших контекстів, які засвідчували би розкриття концепту МАТИ крізь призму стосунків дітей з новою дружиною батька, у процесі аналізу художніх текстів не виявлено.

Висновки і перспективи подальших розробок. Як показав аналіз контекстів, у яких репрезентовано концепт МАТИ в письменницькій практиці Б. Антоненка-Давидовича, художній образ матері є фрагментом української етнокультури та формує складову частину концептуальної картини світу. Досліджуваний концепт об'єднує інформацію про всі ознаки реалії, що дало змогу виокремити в його змісті такі складники: мати народжує, дає життя, виховує, оберігає, є уособленням загишки й тепла; мати є найріднішою людиною протягом усього життя, найвищим авторитетом; мати формує цілий світ; асоціюється з такими філософсько-світоглядними поняттями, як совість, милосердя, справедливість, здатність до самопожертви; матір традиційно вважають берегинею роду, звичаїв, традицій; вона транслює турботу та піклування; образ матері постає мірилом працьовитості людини. У колективній свідомості народу мати постає як образ рідної землі, рідного краю, сфокусований на духовній сфері людини, репрезентує духовне наставництво, віру в Бога. Концептуальне навантаження творів митця потребує подальших розвідок, зокрема, на детальнішу увагу заслуговує також інтерпретація у структурі тих чи тих концептів лінгвоментальних складників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венжиневич Н. Вербалізація концептів батько і мати у фраземах української мови (на матеріалі творів Т.Г. Шевченка). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». 2014. Вип. 1. С. 298–300.
2. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : монографія. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
3. Баргіш С. Культурні моделі концепту «материнство» та способи їх реалізації у дитячій поезії: на матеріалі творчості Марійки Підгірянки. *Studia Methodologica*. 2011. Вип. 31. С. 192–197.
4. Колоїз Ж. Лінгвопоетична репрезентація концепту МАТИ. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. С. 546–564.
5. Марусяк М. Структура концепту «мати» в епістолярії В. Стефаніка. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці, 2008. Вип. 428–429. С. 196–200.

6. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
7. Саїк А. Аналіз концепту мати в романі Любові Голоти «Епізодична пам'ять». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31 (70). № 4. Ч. 1. С. 116–124.
8. Антоненко-Давидович Б. Слово матері : оповідання. URL: <https://osvita.ua/school/literature/a/79226/>.
9. Антоненко-Давидович Б. За ширмою : роман. URL: <https://osvita.ua/school/literature/a/79136/>.
10. Маркова О. Експлікація концепту ПАТРИОТИЗМ у мові друкованих ЗМІ України ХХІ ст. : дис. ... канд. філол. наук. Суми, 2018. 216 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
4. Koloiz, Zh.V. Linhvopoetychna reprezentatsiia kontseptu MATY [Linguistic representation of the concept of MOTHER]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. 2013. Vyp. 9. S. 546–564 [in Ukrainian].
5. Marusiak M. Struktura kontseptu “maty” v epistolarii V. Stefanyka [The structure of the concept of “mother” in V. Stefanyk’s epistolary]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriiia Fedkovycha. Chernivtsi*, 2008. Vyp. 428–429. S. 196–200 [in Ukrainian].
6. Skab, M. Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery [Patterns of conceptualization and linguistic categorization of the sacred sphere]. *Chernivtsi : Ruta*, 2008. 560 s. [in Ukrainian].
7. Saik, A.V. Analiz kontseptu maty v romani Liubovi Holoty “Epizodychna pamiat” [Analysis of the concept of mother in Lyubov Golota’s novel “Episodic Memory”]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia “Filolohiia. Sotsialni komunikatsii”*. T. 31 (70). № 4. Ch. 1. 2020. S. 116–124 [in Ukrainian].
8. Antonenko-Davydovych, B.D. Slovo materi : opovidannia [Mother’s word : a story]. URL: <https://osvita.ua/school/literature/a/79226/> [in Ukrainian].
9. Antonenko-Davydovych, B.D. Za shyrmoiui : roman [Behind the screen : a novel]. URL: <https://osvita.ua/school/literature/a/79136/> [in Ukrainian].
10. Markova, O.M. Eksplikatsiia kontseptu patriotyzm u movi drukovanykh ZMI Ukrainy KhKhI stolittia : dys. ... kand. filol. nauk [Explication of the concept of PATRIOTISM in the language of print media of Ukraine of the 21’st century]. *Sумы*, 2018. 216 s. [in Ukrainian].
11. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V.T. Busel. *Kyiv ; Irpin : VTF “Perun”*, 2003. 1440 s. [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Venzhynovych, N. Verbalizatsiia kontseptiv batko i maty u frazemakh ukrainiskoi movy (na materialii tvoriv T.H. Shevchenka) [Verbalization of the concepts of father and mother in the phrasemes of the Ukrainian language (based on the works of T.G. Shevchenko)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia “Filolohiia. Sotsialni komunikatsii”*. 2014. Vyp. 1. S. 298–300 [in Ukrainian].
2. Kononenko, V. Kontsepty ukrainiskoho dyskursu : monohrafiia [Concepts of Ukrainian discourse : monograph]. *Kyiv ; Ivano-Frankivsk : Plai*, 2004. 248 s. [in Ukrainian].
3. Bartish, S. Kulturni modeli kontseptu «materynstvo» ta sposoby yikh realizatsii u dytiachii poezii: na materialii tvorchoosti Mariiky Pidhირianky [Cultural models of the concept of “motherhood” and ways of their implementation in children’s poetry: based on the work of Mariyka Pidhιryanka]. *Studia Methodologica*. 2011. Vyp. 31. S. 192–197 [in Ukrainian].